

- 17 Claude Lefort, *Wat is politiek?* (Amsterdam 2016) p. 110.
- 18 Ankersmit (1996) noemt dit mimetische representatie, die hij afkeurt ten gunste van verbeeldende representatie. Zie verderop.
- 19 Hannah Arendt, *The human condition* (Chicago 1958).
- 20 Frissen, *Het geheim*, p. 46.
- 21 Hannah Arendt, *The promise of politics* (New York 2005) p. 168.
- 22 Ankersmit, *Aesthetic politics*, p. 47.
- 23 *Ibidem*, p. 49.
- 24 Frissen, *Het geheim*, p. 226.
- 25 *Ibidem*, p. 227.
- 26 'Statenleden met landbouwbelangen stemmen mee over stikstofbeleid', *NRC*, 30 juni 2022.
- 27 Frissen, *Het geheim*, p. 55 en 63.
- 28 De mogelijk perverse gevolgen van meten zijn treffend beschreven door Berend van der Kolk, *De meetmaatschappij. Waarom we alles meten en wat dat met ons doet* (Amsterdam 2021).
- 29 Frissen, *Het geheim*, p. 63.
- 30 Byung-Chul Han, *Drie essays. De vermoeide samenleving. De transparante samenleving. De terugkeer van Eros* (Amsterdam 2017) p. 105.
- 31 Paul Ricoeur, *Oneself as another* (Chicago 1992) p. 302.
- 32 *Ibidem*, p. 73 en 302.
- 33 Hannah Arendt, *Lectures on Kant's political philosophy* (Chicago 1982).
- 34 *Revolutietijdvak, 's Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen 1999) p. 141-142 en 319.
- 35 Joan Derk van der Capellen tot den Pol, *Aan het volk van Nederland* (1781) (heruitgave in modern Nederlands; Weesp 1981) p. 63-143.
- 4 *Ibidem*, p. 143.
- 5 Democratische voorstellen uit het *Leidsch Ontwerp*, bijlage III in: Van der Capellen tot den Pol, *Aan het volk van Nederland*, p. 154-157.
- 6 J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946* (Amsterdam 2013) p. 34-43.
- 7 *Ibidem*, p. 47-94.
- 8 *Ibidem*, p. 191-219; Remieg Aerts, 'Het ingesleten pad. Over de betekenis van de Grondwet van 1815' in: André Alen e.a. (red.), *De Grondwet van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van 1815. Staatkundige beschouwingen uit België en Nederland* (Den Haag 2016) p. 45-56.
- 9 N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004) p. 413-436.
- 10 Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, p. 225-253.
- 11 *Ibidem*, p. 276-286.
- 12 J.A. Bornewasser, 'Ministeriële verantwoordelijkheid voor en na 1848' in: C.B. Wels e.a. (red.), *Vaderlands verleden in veelvoud. Opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500*, deel II: 19<sup>e</sup>-20<sup>e</sup> eeuw (Den Haag 1980) p. 71-99.
- 13 Gerrit Oomen, *Werk in uitvoering. Het functioneren van de Tweede Kamer tijdens, voor en na de grondwetsherziening (1840-1853)* (Kampen 2020) p. 227-243.
- 14 W.J. van Welderen baron Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, eerste deel (2<sup>de</sup> druk; 's-Gravenhage 1905) p. 160.
- 15 H.G. Lagemans, *De leer der ministeriële verantwoordelijkheid en haare toepassing in het Nederlandsche staatsregt* (Leiden 1855) p. 30-33.

- 16 J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1978) p. 79.
- 17 Lagemans, *De leer*, p. 32.
- 18 N. Cramer, *Evenwicht en overwicht. De verhouding van regering en volksvertegenwoordiging in de parlementaire geschiedenis* (Assen 1969).
- 19 Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, p. 392-402; Van der Pot, *Handboek van het Nederlandse Staatsrecht*, bewerkt door D.J. Elzinga en R. de Lange m.m.v. H.G. Hoogers (15<sup>de</sup> druk; Deventer 2006) p. 147-148.
- 20 A.A.H. Struycken, *Grondwetsherziening. Theorie en praktijk. Beschouwingen over staatsrecht en staatkunde* (Arnhem 1913) p. 128.
- 21 B.H. van den Braak en J.Th.J. van den Berg, *Zeventig jaar zoeken naar het compromis. Parlementaire geschiedenis van Nederland, deel II, 1946-2016* (Amsterdam 2016) p. 26.
- 22 Over beide casussen: Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, p. 536 (Kuyper) en p. 681-682 (Oss).
- 23 Tweede Kamervoorzitter Frans Joseph van Thiel (1963-1972) meldde meer dan eens dat, als hij de ochtendbladen had gelezen, hij al wist welke Kamervragen er die dag zouden komen.
- 24 Marja Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren* (Den Haag 1997) p. 451-455.
- 25 *Ibidem*, p. 206-209.
- 26 Andere voorbeelden: Treub in 1915 en Van den Bergh in 1960 wegens echtscheidingsperikelen, Marchant in 1934 wegens toetreding tot de katholieke kerk en Smalbroek in 1966 wegens een aanrijding na overmatig alcoholgebruik.
- 27 Jan Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 6, *Het kabinet-Drees IV en het kabinet-Beel II 1956-1959. Het einde van de rooms-rode coalitie* (Den Haag 2004) p. 200-215.
- 28 L.F.M. Verhey, *De zwoegers uit het vooronder. Over ambtelijke taakuitoefening, ministeriële verantwoordelijkheid en parlementaire controle* (Deventer 2001).
- 29 Tim A. Mickler, *Parliamentary committees in a party-centred context. Structure, composition, cunctioning* (Leiden 2017).
- 30 Cynthia M.C. van Vonno, *Achieving party unity. A sequential approach to why MPs act in concert* (Leiden 2016).
- 31 Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, p. 259-268 en 306-307.
- 32 S.C. Loeffen, *Parlementair onderzoek. Een studie van het onderzoeksrecht in Nederland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten* (Den Haag 2013) p. 45-62; Lenny Vulperhorst, *De onderste steen. Hoe parlementair onderzoek helpt de wereld om ons heen te begrijpen* (Amsterdam 2014) p. 161-168.
- 33 Arno Visser, 'Er is te veel, niet te weinig informatie', *EW Magazine*, 9 januari 2021, p. 1-16.
- 34 Jonathan Lynn and Antony Jay, *The complete Yes Minister. The diaries of a cabinet minister by the Right Hon. James Hacker MP* (Londen 1984) p. 21.
- 35 M.P.C.M. van Schendelen, 'Groeï en achtergronden van Parlementair Activisme', *Beleid en Maatschappij* 4 (1974) p. 211-220.
- 36 J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek* (Alphen aan den Rijn 1974).
- 37 Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, p. 256-258; E.J. Daalder, *Toegang tot overheidsinformatie. Het grensvlak tussen openbaarheid en vertrouwelijkheid* (Den Haag 2005) p. 11-15.
- 38 Van den Braak en Van den Berg, *Zeventig jaar*, p. 483.
- 39 J.Th.J. van den Berg, 'Het parlement: één instelling, drie instituties' in: idem e.a. (red.), *Het Parlement. Staatsrechtconferentie 2006* (Nijmegen 2007) p. 29-33; idem, *Humeurïg volk, verkrampte politiek en hoe het anders kan* (Amsterdam 2022).
- 40 Zie onder meer de bijdragen in D.J. Elzinga (red.), *Ministeriële verantwoordelijkheid in Nederland* (Zwolle 1994).

- 41 S.E. Zijlstra, *Zelfstandige bestuursorganen in een democratische rechtsstaat* ('s-Gravenhage 1997).
- 42 Kamerstukken II 1992-1993, 21427, nr. 41; Verhey, *De zwoegers*, p. 9.
- 43 S.A.J. Munneke, *Inlichtingenplichten en verschoningsrechten in het staatsrecht* (Deventer 2006) p. 51-163.
- 44 Kamerstukken II 2001/02, 28362, nr. 2, p. 7; Luc Verhey, *De zoektocht naar de feiten. Over waarheden, onwaarheden en leugens in de democratische rechtsstaat* (Den Haag 2021) p. 111-126.
- 45 Kamerstukken II 2001/02, 28362, nr. 2, p. 7; Verhey, *De zoektocht*, p. 111-126.
- 46 E.J. Daalder, 'Donner en het recept voor worstjes. De weigeringsgrond ter bescherming van intern beraad nader beschouwd', in: Bart Jan van Ettehoven e.a. (red.), *Rechtsorde en bestuur. Liber Amicorum aangeboden aan Piet Hein Donner* (Den Haag 2018) p. 221-225. Daalder laat zien dat de rechter lang niet altijd meegaat met journalistieke verlangens en daarmee steun biedt aan de weigering van de minister de Kamer te informeren.
- 47 Overigens wordt in de notitie van 2002 opgemerkt dat het gesignaleerde probleem (informatie die niet via artikel 68 Grondwet maar wel via de Wob verstrekt wordt) inherent is aan het gegeven dat over toepassing van beide bepalingen door andere instanties wordt geoordeeld. Dat het is voorgekomen is ongelukkig, maar moet niet worden beschouwd als 'een aanwijzing dat bewindspersonen geneigd zouden zijn informatie die wel behoort te worden verstrekt, achter te houden'. Kamerstukken II 2001/02, 28362, nr. 2, p. 7. Van den Berg stelt dat het in dat verband nog maar de vraag is of de Tweede Kamer op grond van artikel 68 Grondwet altijd voorrang moet hebben boven burgers via de Wob. Zie J.Th.J. van den Berg, 'Openbaarheid als kernwaarde', *Hofvijver* (2020) nr. 110.
- 48 De metafoor van de vrachtwagen is afkomstig van oud-Kamervoorzitter Khadija Arib. Zie: Verhey, *De zoektocht*, p. 283.
- 49 *Ibidem*, p. 125-126; Van den Berg, *Humeurig volk*, p. 119-124; Jesse Frederik, *Zo hadden wij het niet bedoeld. De tragedie achter de toeslagenaffaire* (z.p. 2021) p. 230-233.
- 50 Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism. A very short introduction* (Oxford 2017).
- 51 Handelingen II 2021/22, 19 mei 2022, item 6, p. 21.
- 52 Uiteraard verschilt de cultuur per departement en zelfs per departementsonderdeel. De nuances die in de praktijk zich ongetwijfeld voordoen, blijven hier buiten beschouwing.
- 53 Daalder, 'Het recept voor worstjes', p. 222; Verhey, *De zoektocht*, p. 124-125.
- 54 Verhey, *De zoektocht*, p. 124-125.

### Politieke greep op mediadynamiek

- 1 Klaus Arnold, Christoph Classen, Susanne Kinnebrock, Edgar Lersch, Hans-Ulrich Wagner (red.), *Von der Politisierung der Medien zur Medialisierung des Politischen? Zum Verhältnis von Media, Öffentlichkeiten und Politik im 20. Jahrhundert* (Leipzig 2010).
- 2 Jesper Strömbäck en Frank Esser (red.), *Mediatization of politics. Understanding the transformation of western democracies* (Houndmills 2014). Voor de Nederlandse context zie: Kees Brants, 'Van medialogica naar publiekslogica? Verschuivende verhoudingen tussen journalistiek, politiek en publiek' in: Jo Bardoel en Huub Wijffjes (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2019) p. 237-253.
- 3 Illustratief is bijvoorbeeld: Knut Lundby (red.), *Mediatization. Concept, changes, consequences* (New York 2009). Vgl. de kritiek vanuit de historische wetenschap in: Huub Wijffjes en Gerrit Voerman (red.), *Mediatization of politics in history* (Leuven 2009) en David Deacon en James Stanyer, 'Mediatization. Key concept or conceptual bandwagon?', *Media, Culture and Society* 36 (2014) nr. 7, p. 1032-1044.